

---

## POROČILA O KNJIGAH IN DOGODKIH BOOK REVIEWS AND REPORTS

---

Marija Klobčar, <i>Na poti v Kamnik</i> (Mojca Ravnik) .....	1
Jernej Mlekuž, ur., <i>Venček domačih. Predmeti, Slovencem sveti</i> (Mateja Habinc) .....	17
Monika Kropelj Telban, <i>Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni</i> (Milena Mileva Blažič) .....	23

**Marija Klobčar, *Na poti v Kamnik*.** Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU 2016. – 301 str., ilustr.

Nova knjiga Marije Klobčar je etnološko-folkloristična študija, a ta oznaka le okvirno nakazuje njeno bogato in izvirno vsebino. Ko jo vzamemo v roke, lahko v njej najprej vidimo najnovejši dosežek tistega razvojnega toka v naši etnologiji in folkloristiki, ki je bil od 70. do 90. let prejšnjega stoletja metodološko in teoretično utemeljen v projektu *Način življenja Slovencev v 20. stoletju*, vendar je knjiga v tem toku zelo posebno delo zaradi prepleta etnološkega in folklorističnega gradiva in interpretacije, naslonjene na avtoričina avtobiografska doživetja in znanje. Knjiga je poklon stroki, kajti tako izvirna, poglobljena zgodba o kraju in ljudeh je lahko nastala le z etnološkim opazovanjem in razmišljanjem. Ni je mogoče predstaviti na kratko, zato jo bom skušala podrobno povzeti, skupaj z nekaterimi bistvenimi poudarki.

V uvodnem poglavju avtorica pripoveduje, kako se je postopoma približevala problematiki, ki jo obravnava. Misel o širši raziskavi kamniškega območja je v njej zorela že ob raziskavi nekdanje domžalske občine (*Občina Domžale. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. 20. stoletje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 1989), še bolj pa ob raziskovanju kamniškega meščanstva (*Kamničani med izročilom in sodobnostjo. Življenje kamniških meščanov od leta 1880 do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 1998). Bistvena za njene nadaljnje raziskave pa je bila zaposlitev v Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU, kjer je »v novi vlogi tekstologinje preučevanje ljudskih pesmi skušala močneje nasloniti na preučevanje življenja, ki jih je oblikovalo, oziroma življenja, v katerem so se pesmi ohranjale« (str. 9). Tako ji je poleg izobrazbe iz etnologije in slavistike prav zaposlitev v GNI omogočila etnološko in folkloristično strokovno širino. Ta vsebinska in metodološka izpopolnitev je še posebej razvidna, če njeno najnovejšo knjigo primerjamo s prejšnjo, ki je bila tudi že posvečena Kamniku (z drugačnimi vsebinski poudarki in ožjo časovno omejitvijo) in ki je mnoge pojave že obravnavala; a v novi knjigi, ki zajema širši prostor mesta z okolico, je celotno problematiko prepletla s svojimi novimi folklorističnimi spoznanji in jo na novo, celostno in poglobljeneje osvetlila.

V uvodu pripoveduje o svoji prvotni raziskavi v Tuhinjski dolini, ki jo je zanimala predvsem »zaradi družbenih nasprotij, ki so ta prostor izjemno zaznamovala med drugo svetovno vojno«, in je pričakovala, da bo »tudi s preučevanjem pesmi in iz odnosa do njih lahko razbrala ozadje teh nasprotij in ugotovila, zakaj je bil v tem prostoru družbeni spopad, povezan z revolucijo, tako silovit in zakaj je v sodobnosti še vedno tako odmeven« (10). Ko je spoznala, da gre za premalo diferenciran prostor, je obravnavano območje razširila; vrnitev v Kamnik je prinesla tudi problematizacijo »tradicionalnega folklorističnega pristopa in definicije ljudskega«, njeno zanimanje pa je »veljalo temu, kar je bilo za nekatere družbene skupine razločevalno, in temu, kar je prestopalo meje posameznih skupin in časov«, »pomenilo je opazovanje stremljenja po

boljšem življenju, soočanj tistih, ki so branili privilegije, in tistih, ki so jih želeli doseči, soočanja svetov meščanov z življenjem na podeželju, v katerem so meščani iskali umik, raziskovanje stikov in razhajanj, spoznavanje neznanega in zavedanje lastnega sveta« (11).

Nova vprašanja so zahtevala različne metode dela. Ob temeljni etnografski metodi, večinoma oprti na polstrukturirane intervjuje s sogovorniki, je večji pomen dobila zgodovinsko-analitična metoda z raziskavami arhivskih in drugih pisnih virov.

Avtorica spregovori tudi o tem, kako je na njeno delo vplivalo dejstvo, da je domačinka. Ni ji omogočilo samo lažjega dostopa do različnih pogledov, temveč v delu »odznanjajo spomini na odnos nekaterih gruntarjev do ljudi brez zemlje in brez imetja, spomini na ponižanja, na poribana tla in sveže stopinje na njih, na svet, v katerem so odmevali klici furmanov, na zateglo petje delavcev ob večerih, ko so dobili plačo, in spomini na pritrkavanje zvonov in vaške proslave. Zaznavanje pesemskega bogastva je bilo zato v raziskavi podrejeno vprašanju družbenih razmerij, vprašanju ponižanj in iskanju pravice« (12).

V obširnem uvodu podrobno razloži svoja metodološka izhodišča in delo predstavi kot monografijo, zasnovano kot obravnavo kulture in družbenih razmerij kamniškega območja skozi čas, »ob posebnem poudarku na podobi ljudske kulture in na odnosu meščanov do nje, ob opazovanju različnih manifestacij te kulture in spremljanju njene ustvarjalnosti« (13).

Pomembna izvirnost knjige je v načinu obravnave pesmi, ki ga napove že v uvodu, ko pravi, da bodo pesmi obravnavane ne le kot integralni del ustvarjalnosti, temveč kot dragocen odziv na svet in kot njegov odsev, in da sta za razumevanje pesmi nujna spoznavanje življenjskega konteksta in zgodovine. Resnično so v celotnem besedilu med najzanimivejšimi prav podrobnosti in opažanja o pesmih in petju. Tudi to, da pomen nekakšne rdeče niti svoje razprave že v uvodu pripiše najbolj razširjeni zabavljeni tega območja o kamniških purgarjih, je na koncu knjige prepričljivo potrjeno.

Pesmim in njihovemu kontekstu se je avtorica prepustila tudi pri poimenovanju poglavij (zaradi česar je, po mojem, besedilo nekoliko nepregledno, nekateri naslovi tudi vsebini ne ustrezajo najbolje), z naslovom knjige »Na poti v Kamnik« pa nakazala orientacijo samega dela, ki »pripadnost skupnosti oziroma skupnemu prostoru problematizira z željo po drugačnosti in s pomeni kulturnih stikov« (15).

Knjiga časovno zajema čas od srednjega veka do osamosvojitve Slovenije, krajevno pa skupni kamniški prostor, za katerega je značilna povezanost s Kamnikom, nima pa enotnega imena in o razlikujejo se tudi predstave, kaj pravzaprav obsega. V preteklosti se je oblikoval postopoma od navezanosti na župnijo Kamnik, ki je izšla iz kamniške pražupnije oz. neveljske prafare, do oblikovanja upravnih okvirov prek okrajnega glavarstva oz. sreza do današnje občine.

Ta svet je spoznaven po mestu Kamnik s planinami v ozadju, s plodno ravnino pred mestom, goratim svetom na severu in Tuhinjsko dolino, ki je imela kot vez med Primorjem in Podonavjem pomembno vlogo pri uveljavitvi samega Kamnika. Avtorica povzame zgodovino mesta od prve omembe v listini, datirani med 1143 in 1147, in njegove moči v srednjem veku, ko je bila za popotnike med Primorjem in Podonavjem obvezna pot skozi Kamnik. Do odločilnega preobrata je prišlo na začetku 16. stoletja, ko je bila pravica do obvezne poti skozi Kamnik mestu odvzeta, legalizirana pa uporaba stare ceste skozi Črni graben. Pozneje so se vrstili dogodki (potres leta 1511, protiturški davek, kmečki upori in verska nasprotja – protestantizem je zaznamoval tako meščane kot plemstvo), zaradi katerih je mesto gospodarsko propadalo.

Nazorno so predstavljeni stara prepoznavnosti in privlačnost Kamnika še pred narodnim samozavedanjem in izročilo o nekdanjem jezeru in njegovem razlitju, povezano z verovanjem v zmaja in zgodbo o Veroniki, ki v podzemnih votlinah Malega gradu varuje zaklade. Iz topografskih opisov z začetka 19. stoletja so že razvidne tudi gospodarske dejavnosti (krznarstvo, usnjarstvo in čipkarstvo), med zanimivostmi, ki jih je veljalo obiskati, pa predvsem Kamniška Bistrica z naravnim mostom Prédaselj in z znamenito Knežjo oz. Firštovo mizo z napisom, da je tam aprila 1564 obedoval nadvojvoda Karel II. Pozneje so jo vojni ubežniki, ki si niso želeli obiskov v dolini, kjer so se skrivali, vrgli v Bistrico in s tem uničili najprivlačnejši zgodovinski spomenik tega prostora.<sup>1</sup> Sledi za Firštovo mizo in za piramido v Zgornjem Motniku (ki je zaznamovala obnovo »Dunajske ceste« skozi Črni graben leta 1728) so se izgubile, v izročilu pa so ostajali in vse bolj stopali v ospredje spomini na jezero in zgodbe o ošabni grofici Veroniki. Na izročilo o jezeru in o njegovem razlitju se navezuje tudi zgodba o sv. Marjeti, zavetnici mesta.

S temi in drugimi zanimivostmi avtorica oriše razvoj, v katerem je preteklost vedno bolj postajala last skupnosti, z njo pa se je začel predstavljati slovenski narod in z njo so se tudi Kamničani opredeljevali za Slovence.

Avtorica predstavi Kamnik v tistem času kot mesto novic, zabave in umetnostne ustvarjalnosti. Raven, ki jo je Kamnik zgubil v gospodarskem pogledu, so meščani nadomeščali z umetniškim izrazom, izjemni so bili predvsem zaradi pevskih moči. V prizadevanju za visoko raven glasbenega izraza pri bogoslužju so že leta 1731 ustanovili Združenje sv. Cecilije, ki pa je formalno delovalo kot cerkvena bratovščina in je bilo leta 1784 skladno z odlokom Jožefa II razpuščeno. Prvo slovensko opero je leta 1780 uglasbil organist, skladatelj in učitelj Jakob Zupan v Kamniku. Avtorica razmišlja o različnih glasbenih pojavih v mestu in meni, da je težko povsem izključiti vpliv umetnostne glasbene ustvarjalnosti, kakor se je izražala v njegovem delu ali v ustvarjalnosti kamniških akademikov v združenju sv. Cecilije, na tisto glasbo, ki je bila namenjena zabavi.

Mesto je bilo tudi prostor pouličnega dogajanja in sejmov. Pesmi in novice so se širile z natisnjenimi letaki, z obiski potujočih pevcev. Petje je privabilo ljudi, namenjeno je bilo zaslužku in zabavi. Poulično življenje se je nadaljevalo v gostilnah, ki so živele od prevoznitstva. Gostilne so bile zbirališča, najbolj pa so oživele od naborih.

Okoličani pa so premoč Kamnika občutili že ob vstopu v mesto, saj so prevoz skozi mesto omejevale mitnice. Kamničani kot purgarji so bili vredni več od okoličanov. Najzgovornejši izraz razmerja med Kamničani in okoličani oz. premoči mesta nad okolico je *Zabavljica Kamničanom*, ki se je pojavila sredi 19. stoletja kot najbolj poznana in značilna kamniška pesem; avtorica jo ima za rdečo nit knjige, saj se k njej vrača ob vseh spremembah, pomembnih za razmerja med mestom in okolico. Pesem se norčuje iz mesta Kamnik in njegovih simbolov, iz mestnega sodnika, mestne hiše in obzidja in izvira iz posebnega odnosa okoličanov do kamniških meščanov. O času nastanka pesmi je mogoče sklepati iz njene vsebine, kajti ob koncu 18. stoletja je še stalo mestno obzidje, omemba Turkov v nekaterih variantah pa nakazuje možnost, da je pesem še starejša in da je v času Napoleona strah pred turško nevarnostjo zamenjal strah pred Francozi.

<sup>1</sup> 25. junija 2015 so na prostoru, kjer je približno stala, člani Turističnega društva Kamniška Bistrica postavili novo kamnito mizo z napisom, delo domačina Srečka Fišerja, in ob njej tablo s pojasnilom ter tako obnovili to izredno zanimivo točko zgodovinskega spomina.

Pesem je bila peta in povezana s plesom. Tudi omemba štajeriša v eni od različic kaže na to, da je pesem verjetno res nastala pred koncem 18. stoletja.

Gospodarske spremembe so postopoma raztapljale meje med mestom in podeželjem in skupaj s turizmom pripeljale v ta kraj tudi tujce. Z industrializacijo je Kamnik, kjer so okoličani iskali delo kot hlapci in služkinje, ponekod tudi dekline, privabljal vedno več ljudi iz okolice. Smodnišnica in keramična industrija sta povzročili, da je prihajalo tudi več tujcev, predvsem Čehov. Razvoj turizma je prinesel ponemčevanje slovenskih napisov na krčmah ob poti v dolino Kamniške Bistrice. Tudi leta 1866 ustanovljena Meščanska korporacija je dajala prednost gospodarskemu vidiku pred narodnostnim.

Vendar pa se tudi Kamnik ni mogel izogniti splošnim prizadevanjem za izražanje narodne zavesti. Razvoj izražanja nacionalnega ni bil preprost. Leta 1868 je bilo ustanovljeno društvo Narodna čitalnica, ki naj bi zavrlo dejavnost nemškega društva Leseverein. Avtorico so posebej zanimale različne ravni in podrobnosti izražanja narodne zavesti. Takrat je namreč vse pomembnejša postajala harmonika (ali meh), ki je bila glasnejša od drugih glasbil, na podeželju pa so, če ni bilo godcev, še vedno plesali ob »orglicah«, trstenkah. Avtorica opozarja, da je bilo torej slovanstvo, ki so ga v obrambi proti nemštvu v zavesti nekaterih izražale tudi »orglice«, mogoče izražati tako z ljudsko kulturo kot jezikom. A po drugi strani sta se z odprtjem Prašnikarjevega kopališča in zdravilišča v Kamniku leta 1876 okrepili veljava nemškega jezika zaradi nemško govorečih gostov v mestu in odprtosti do Nemcev ter bili deležni ostre kritike narodnjakov iz osrednje Slovenije.

V ospredju zavedanja, ki je zahtevalo upor proti nemštvu, je bil predvsem pomen izročila. Le ljudsko izročilo je dokazovalo, da tudi kamniško območje, sicer tako vabljivo za Nemce, pripada Slovincem. Zanimanje za preteklost in sodobnost je tako dobilo izrazito nacionalno naravnost.

Turizem je močno vplival na spreminjanje odnosa do podeželja in do izročila. Zdraviliški turizem in obiskovanje gora (leta 1893 je bila v Kamniku ustanovljena podružnica Slovenskega planinskega društva) sta spodbudila vse pogostejše srečevanje domačinov in tujcev.

Poleg turizma je Kamnik na zemljevid Avstro-Ogrske uvrščala tudi industrija, predvsem vojaška, za vladarsko hišo pa so bila pomembna lovišča v Kamniški Bistrici. Nove možnosti za razvoj turizma je prinesla kamniška železnica, ki je stekla leta 1891.

Proti koncu 19. stoletja pa so postala za življenje v Kamniku vse izrazitejša politična razhajanja med Slovenci, društva so se začela diferencirati na liberalna in katoliška. Zanimiva so avtoričina opažanja v zvezi s to polarizacijo in izbiro kamniških simbolov. Liberalcem namreč ni več ustrezala podoba mestne zavetnice sv. Marjete, nadomestili so jo z izročilom o kamniški Veroniki, pol ženski, pol kači. Podoba sv. Marjete je zamenjala podoba Veronike, pri tem pa se ne ena ne druga stran nista zavedali prepletenosti izročila in vsebinskega ozadja njenih podob.

Izredno pomembno je bilo zbirateljsko delo Nikolaja Sadnikarja. Leta 1893 je odprl zasebni muzej, ki je izražal koncept najširšega zanimanja za izročilo. Skupaj z narodnimi društvi, predvsem z Narodno čitalnico, s pevskim zborom Lira in s Sokolom, je zapolnjeval potrebo po izražanju narodne identitete. Petje v mestu je bilo navzoče kot živa praksa, pri preprostih meščanih neodvisna od zunanjih pobud, v narodnozavednih meščanskih družinah pa kot izraz navdušenja, ki so ga širila društva. Poleg slovenskih so peli tudi pesmi drugih slovanskih narodov, predvsem hrvaške oz. srbske.

Le redki razgledani meščani in izobraženci so se zavedali, da je pesemsko izročilo del vsakdanjosti tistih, ki so pri njih doma služili kruh. Za pravo zanimanje za izročilo, predvsem pesemsko, je namreč morala priti pobuda od zunaj. Avtorica podrobno navaja prispevke posameznikov s kamniškega območja, ki so se odzvali na Štrekljevo vabilo, in povzema tudi njihovo gradivo o pesmih in drugih posebnostih življenja in preteklosti v njihovem kraju. Na bogastvo pesemskega izročila je opozorilo tudi nekaj izpolnjenih vprašalnic, Povpraševalnih pol, s katerimi so v državni zbirateljski akciji *Das Volkslied in Österreich/Narodna pesem v Avstriji*, pridobivali podatke o živosti pesemskega izročila.

A še v času, ko so na kamniškem območju začeli zapisovalci odkrivati ljudsko izročilo podeželja, so okoličani na kamniške meščane še vedno gledali kot na ljudi, ki jim je družbeni položaj omogočala nadvlada, okoličani pa so bili zase prepričani, da jih prekašajo. To držo je najzgovorneje ohranjala zabavljica o kamniških purgarjih, ki je bila na začetku 20. stoletja še živa tako v Kamniku kot okolici.

Izobraženci so odkrivanje pesemskega bogastva razumeli kot prispevek k poudarjanju slovenstva, hkrati pa tudi kot poudarjanje slovanstva. Bližino z drugimi slovanskimi narodi so poudarjala društva, predvsem Sokoli in Orli. Med pripadniki drugih slovanskih narodov so imeli v Kamniku posebno mesto Čehi, ki so bili dobri glasbeniki in so bili večinoma priljubljeni.

V tem času so postale priljubljene oblike zasebnega izražanja ustvarjalnosti tudi spominske knjige. Avtorica se vživlja v čas, ki ga obravnava, tako da živost prizorov prenese tudi na bralca. Tako, na primer, posebej opozori na zvoke v okolju tistega časa – na udarce kovačev, klepanje kose, zvonjenje zvonov.

Simbolno istenje meščanov z vrednotami okoličanov, namenjeno izražanju narodne pripadnosti, je na začetku 20. stoletja dobilo izraz v likovnih upodobitvah slikarja Maksima Gasparija, ki je bil na Šutni pekovski vajenec, po koncu šolanja pa je vnovič prišel v Kamnik in začel slikati podobe idiličnega vaškega življenja. Tako se je idealizaciji v pesmih pridružila še idealizacija vidnega sveta in meščani, ki so spremljali upodobitve in zanimanje za pesemsko izročilo, še vedno niso imeli predstave o tem, kako ti ljudje živijo. Zanimivo je, da so po noše, ki so kot pripadnostni kostum izražale slovenstvo, Kamničani odhajali daleč, na Koroško, v zibelko slovenstva.

Meščani so torej svojo narodno zavest poudarjali z ljudsko kulturo, vendar ne s kulturo neposredne okolice. Kajti podeželje so doživljali kot slikovito in vabljivo pokrajino, vsakdanjost na podeželju pa je bila daleč od njihovih predstav.

Na podeželju so obstajale velike premoženjske razlike med gruntarji, polgruntarji, kočarji ali bajtarji, gostači, upoštevaje, ali so družine imele svojo zemljo ali ne in glede na velikosti posestev. Kljub delitvi skupnih gmajn so imeli v nekaterih krajih še skupne pastirje, črednike, in posebno vlogo so imeli pastirji na Veliki planini. Revščina je bila predvsem v bajtarskih družinah, kjer oče ni imel možnosti za zaposlitev. To je veljalo tudi za kamniška predmestja. Medtem ko so meščani idealizirali podobo podeželja, so si podeželani, ki niso imeli svojega imetja, želeli dobiti službo v mestu, najbolj zaželena je bila zaposlitev v tovarni, predvsem v smodnišnici, dekleta pa so hodila služiti v Trst. Na vseh okoliških območjih so bile velike razlike tudi glede na lego. Posodabljanje kmetijstva je prinašalo razlike med nižinskimi in hribovskimi vasmi.

Avtorica navaja zanimive podatke o življenju na podeželju, o tem, kaj in kako so kmetje jedli, kje so spali, kako so otroci iz bajtarskih družin morali hoditi služiti, o otroških igrah in zabavi.

Opisuje praznike letnega in življenjskega kroga in pomembno vlogi fantovskih skupnosti, s petjem na vasi in naborom.

Poseben svet so bile graščine, o katerih so si ljudje pripovedovali zgodbe in peli pesmi. Zaposleni na graščini Križ so imeli najboljši položaj in povezovala sta jih pripadnost gradu in socialna varnost.

Zaposlovanje v kamniški obrti in industriji je spreminjalo razmerje med mestom in okoliškimi vasi, vendar pa so ločnice med kamniškimi meščani in okoličani ostajale. V Kamniku so namreč ne le ob sejnih, temveč tudi ob velikih praznikih prihajali okoličani, ki so spadali v kamniško župnijo. Tudi bogati okoličani so se v stiku s Kamnikom počutili manjvredne.

Domoljubje meščanov in podeželjanov pa se je na javnih prireditvah vedno pogosteje in vedno množičneje odevalo v slovenski pripadnostni kostum, v »gorenjsko narodno nošo«.

Od sredine 19. stoletja je pesemska podoba podeželja dobivala novo podobo zaradi šolanja otrok, zaradi šolskih pesmaric in izobraževanja v mlekarških, živinskih in strojnih zadrugah. Prosvetna društva so uprizarjala igre s petjem, ustanovljale so se tamburaške skupine. Povečala se je pismenost, ljudje so začeli spomine ohranjati tudi z zapisi in sestavljali tudi pesemska pričevanja o dogodkih.

V 20. stoletju se je pričelo tudi večje izseljevanje.

Mesto in podeželje pa sta bila socialno še vedno močno ločena, kljub politični delitvi na liberalno in katoliško Slovensko ljudsko stranko. Razločevanje je bilo zabrisano samo ob velikih in pomembnih dogodkih, kakršen je bil vpoklic fantov in mož v prvo svetovno vojno. Ob slovesu so okoličani zapeli na Glavnem trgu v Kamniku (to prikazuje slika na naslovnici knjige).

Pisma vojakov domov so bila polna stisk, tudi stikov drugačnostjo. A tudi doma so se srečevali z drugačnostjo, saj je bilo v okolici nastanjenih okrog 20 tisoč vojakov, največ Bošnjakov, Slovanov in Madžarov, ki so se pripravljali na odhod na fronto. Na območju Mekinj sta bili bolnišnica v samostanu in vojaško pokopališče. Vojni davek so bili zvonovi, saj so jih sredi vojne začeli pobirati zaradi potreb vojske, kar je bilo za farane boleče.

10. oktobra 1918 so v Kamniku in okolici izvedeli za ustanovitev nove jugoslovanske države in naslednji dan so v mestu odstranili najznačilnejše simbole Avstro-Ogrske. Ustanovitev nove države je v Kamniku, kjer so bili meščani kljub narodni zavednosti zvesti cesarju in habsburški kroni, povzročila izrazito spremembo. Posamezniki, ki so med vojno s posojili podpirali Avstro-Ogrsko državo, so utrpeli hude izgube.

V smodnišnico je prišla nova uprava s srbskimi oficirji. V šoli so se otroci učili novih pesmi, tudi o pomenu in veličini jugoslovanske države. Začele so se uveljavljati revolucionarne ideje, ustanovljene so bile sindikalne in strokovne organizacije delavcev kamniških tovarn, ustanovljena je bila kamniška podružnica KP Jugoslavije. Delovati sta začeli Delavska knjižnica in delavsko pevsko društvo Solidarnost, razvijala se je kulturno-prosvetna dejavnost delavcev.

Odprle so se nove možnosti za razvoj turizma in industrijsko rast. V mestnem okolju je bilo veliko druženja, ustvarjalnosti, spontanega in zborovskega petja. Pesem pa je bila v mestu tudi izraz političnih nasprotij, s pesmimi so si izražali nasprotovanja Orli in Sokoli. Razlike v politični usmerjenosti meščanov so premoščale predvsem zabavne prireditve, kakršni sta bili miklavževanje in pustni sprevod. Posebna priložnost za to, da so se srečali meščanski otroci in okoličani, je bilo koledovanje, ko so kamniški otroci hodili po mestu in okoliških vaseh in obiskali tudi gostilne.

Veliko spremembo je v mesto prinesel radio. Pevci Kamniškega okteta, sami Kamničani, so peli ob poletnih večerih na kamniškem Glavnem trgu in nastopali na Radiu Ljubljana.

A ne glede na vstop ljudske pesmi v mestno okolje je bil Kamnik za podeželane še vedno oddaljen.

V mestu so pred 2. svetovno vojno še poznali zabavljico o kamniških purgarjih, ki pa ni imela več zabavljivega pomena, bila je lokalna zanimivost. Purgarstvo je bilo del preteklosti.

Vse pomembnejši je postajal šport, posebej nogomet in zimski športi. Šport je pozneje zelo vplival na kamniško prepoznavnost.

Z napredkom in spremembami v tem času se je porajala zavest, da se ljudska kultura vasi za vedno umika. Večje možnosti zaposlovanja predvsem v nižinskem predelu so ljudem omogočile, da so si marsikaj, kar so prej izdelali sami, zdaj kupili, dosegljivejša so postala prometna sredstva, kolesa in avtomobili, tudi tovorni, čeprav so večino prevozov še vedno opravili furmani, lažji so bili stiki med mestom in podeželjem, tok informacij je bil hitrejši, tudi na podeželju so se odpirale manjše trgovine.

Kljub posodabljanju kmetijstva pa je v marsikateri hribovski vasi življenje še teklo po starem. Hiše so bile krite s slamo, sami so pridelali vse, kar so potrebovali, imeli so ovce in sejali lan. Na teh območjih se je ohranilo veliko pesmi, ki so se navezovale na zvočnost kmečkega dela. Metev prosa je bila v hribovskih vaseh še vedno praznik mladine. Tam je bilo petje samoumevno po vseh večjih delih, tudi ko so fantje končali s košnjo. Otroci na paši so velikokrat peli zato, ker jih je bilo strah samote. V odmaknjenih krajih so ohranjali tudi dejavnosti, ki so nekaterim kmetom dajale dodatni zaslužek, kuhali so oglje, žgali apno, ženske so klekljale, pletle kite, nosile v planino hrano za turiste, revne bajtarice so nabirale zdravilna zelišča in planinsko cvetje in ga prodajale v Ljubljani. Edino razvedrilo teh žensk je bilo petje. Pele so, ko so plele, dekleta na vrtovih in tudi po delu v vaseh, kjer je bilo petje na prostem še v navadi. Pelo se je pri šiviljah, pela so dekleta, ki so si pripravljala balo in ko ob slovesu od neveste.

V nižinskih predelih so s posodabljanjem kmetijstva potrebovali manj delovne sile, s čimer je odpadlo tudi druženje ob delu.

Avtorica precej pozornosti nameni tudi življenju in vzgoji otrok, njihovim delovnim in vedenjskim navadam. V družinah je imel glavno besedo oče, starejši otroci so pazili na mlajše. V nižini otroci niso poznali navad, povezanih s pašo, nekateri vaški fantje so se navduševali nad športom, predvsem smučanjem in nogometom, a večinoma žog niso imeli. Včasih je v zmerljivkah odsevalo premoženjsko razločevanje, ki so ga na poseben način občutili otroci tudi v šoli. V kamniški so se čutile razlike med mestnimi in podeželskimi otroci.

Kljub prepričanju nekaterih, da stare šege in verovanja izginjajo, so praznovali večinoma še po starem. V nekaterih krajih, kjer so imeli gasilska društva, so imeli v poletnem času že veselice. Najpomembnejše pa so bile še vedno stare šege letnega kroga, kot so žegnanje ali »smajna«, praznik vseh svetnikov, božič, koledovanje, pust, cvetna nedelja, veliki teden, kres in procesije in šege, vezane na življenjski krog.

Ne glede na napredek so se številna verovanja ohranila tudi na nižinskem območju. Zdravljenje živine in zagovarjanje je bilo povezano z verovanjem v moč posebnih besed in znanjem določenih žensk – zlobnih, ki naj bi škodovale, ali dobrih, ki so zlo odvrčale.

Turizem je omogočil posebno srečanje svetov. Grintovci so predvsem poleti še vedno privlačili veliko nemško govorečih turistov, predvsem planince, pozimi pa smučarje. Med domačini in turisti so se stakala tudi prijateljstva, ki so sprožila spontano odkrivanje sveta preprostih ljudi

pod gorami in ustvarila izhodišče za strokovno razkrivanje izročila po 2 svetovni vojni, oprto na dobro poznavanje krajev, kjer so živeli po starem.

Spreminjanje vsakdanjega življenja na podeželju je bilo v času med obema vojnama neenakomerno, razlike pa so nastajale zaradi različnega posodabljanja kmetij, oddaljenosti od mesta in zaradi socialnih razlik. Te spremembe in razlike so v veliki meri odsevale tudi v pevskih navadah. Marsikod so se v družabnosti na vasi ohranjale prejšnje oblike, tradicionalno fantovsko petje se je ohranilo v kamniškem predmestju Novi trg in v kmečko-delavskem predmestju Perovo, in sicer ob generaciji fantov, ki se je priselila z dežele. Pevsko središče je bilo ob Tomanovem »znamnu«, kjer so se vsako leto zbrali Novotržani na predvečer sv. Antona, 12. junija, in peli cerkvene in narodne pesmi. Tudi vasovanje se je na splošno še ohranjalo in marsikod na hribovitem območju, kjer fantje niso mogli v gostilno, so šli h kakšni hiši. Medtem ko je v neposredni bližini Kamnika godčevstvo pogosto omogočalo zaslužek revnejšim, ki so si služili kruh na svatbah in veselicah, pa so bili v višje ležečih predelih pod planinami med godci tudi kmečki gospodarji, ki so igrali na svatbah in na domači »balih«. Plesalo se je po vaseh, na veselicah, na žeganje in na veliki ponedeljek.

Na družabnost in samo petje na vasi je zelo vplivalo petje v cerkvenih pevskih zborih in zborih izobraževalnih društev. Tako kakor se je spreminjal način petja, so se spreminjale navade, povezane z njim. Za novi čas so bili značilni tudi pevski shodi. Z vplivom izobraževalnih društev, šole, organistov in duhovnikov se je tudi na podeželju širilo tisto zavedanje o pomenu pesemskega izročila, ki so ga poznali meščani, Kamničani.

Posodobitve v kmetijstvu, izobraževanje in zaposlovanje v industriji in društva so spreminjali tudi pogled na svet in razumevanje družbenih razlik. Na začetku 20. let 20. stoletja let je bilo posebej v primestnem okolju čutiti tudi odmeve oktobrske revolucije. V pogledu na gospodo, predvsem grajsko, je bilo zaznati razhajanja, ljudje na podeželju niso vedeli za stiske, ki so zaradi novih državnih okvirov prizadele nekatere bogate družine, nekateri lastniki gradov so obubožali zaradi vojnih posojil Avstro-Ogrski.

V nižinskih predelih na podeželju so se ljudje zaposlovali v tovarnah, v hribovskih vaseh pa so si pomagali s hojo na dnino ali tabrh, nabirali so zelišča, borovnice. Dninarji, hlapci in dekile in pastirji, ki so bili zelo slabo plačani, so čutili, da so izkoriščani. Oklepali so se dela, ki je bilo bolje plačano, hodili so v druge kraje žet, kosit, obirat hmelj v Savinjsko dolino.

Avtorica ugotavlja, da je bila ponekod v kmečkem okolju, posebej v Tuhinjski dolini, za preproste ljudi njihova najmočnejša družbena nasprotnica Cerkev, negotovali so se ob pobiranju letnega prispevka, motil jih je njen nadzor nad zasebnim življenjem in marsikdo je zaradi tega izgubil zaupanje vanjo.

V Tuhinjski dolini je bilo zelo občutno nasprotje med lesnimi trgovci in tistimi, ki so bili pri njih priložnostno zaposleni. Zaradi nasprotij, ki so jih doživljali, so ti holcarji gospodo doživljali kot slabo in brezsrčno.

Revščino so najbolj občutili otroci, posebej tisti, ki so živeli v stiku z bogatejšimi in so poznali njihove navade. Razlike so bile vidne tudi v izbiri birmanskih botrov, ki so pogosto blažili socialna nasprotja, tako v Kamniku in okolici. Na splošno so bogatejši »vezali birmo« revnejšim, predvsem v Kamniku.

Različne skupine prebivalstva so presojele položaj drugih. Kmetje so delavske družine vrednotili na dva načina – po eni strani zviška, saj niso imeli zemlje, po drugi strani pa so se



zavedali, da imajo redni zaslužek, predvsem delavci v smodnišnici. Podeželani, ki s Kamnikom niso imeli veliko stikov, so meščane videli kot ljudi, ki živijo v blaginji, saj socialnih razlik v mestu niso poznali.

Povsem zunaj teh razmerij so bili ljudje, ki niso imeli niti premoženja niti se niso preživljali z delom, občinski ubožci. Zanje so skrbele občine.

Gospodarska kriza je hkrati z večjim zavedanjem o družbenem razločevanju, na katero so opozarjali odmevi oktobrske revolucije, spreminjala pogled na družbo, na revščino in bogastvo, na razločke med bogatimi in revnimi. V primestnem okolju je bila zavest o delavskih pravicah in komunističnih idejah bistveno večja. Tako v mestu kot na podeželju je bilo mogoče čutiti nasprotja s socialnim ozadjem, čeprav so bila ponekod pripisana »hujskačem«. Hujskanje je skušala oblast preprečiti na razne načine, tudi s tem, da delavci smodnišnice niso smeli peti pri delavskem pevskem društvu Solidarnost. Nekateri mestni otroci oz. otroci tovarnarjev, »siti klerikalnega režima«, so se navduševali nad novimi idejami, nad komunizmom.

Kamniška občina se je povečala. Nasprotja med mestom in podeželjem in nasprotja med tradicionalno nasprotujočimi si prebivalci določenih vasi ali sosesk niso imela več jasnih obrisov, mesto ni več pripadalo samo meščanom, v nižinskih krajih so se zaradi sodelovanja pri društvih in priseljevanja delavcev zabrisovale meje med vasm. Zabavljica o kamniških purgarjih je izgubila družbeno ozadje.

Druga svetovna vojna je povsem spremenila življenje tako meščanov kot okoličanov, odnose med ljudmi, razmerje med mestom in okolico. Tako meščani kot mladi Kamničani iz najbogatejših in najvplivnejših družin, ki so bili naveličani klerikalnega režima in so se navduševali nad Stalinom, so bili osupli nad tem, da so bili nad prihodom Nemcev v Kamnik delavci navdušeni, saj brezposelnosti ni bilo. Ko so Nemci začeli s terorjem, pa je bilo seveda drugače. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo so se razmere močno spremenile. Prehajanje nacionalnega odpora v socialno revolucijo so meščani in okoličani spoznavali šele sčasoma.

Številni meščani so se umaknili v svoj svet, udeleževali so se le prireditve, ki se jim niso mogli izogniti. Mestni otroci so čas okupacije doživljali predvsem v povezavi z nemškim šolanjem in z organizacijo Hitlerjugend. Nekateri otroci so pogrešali slovenske knjige. Kljub temu pa so v vsakdanjih stikih Kamničani Nemce presojali tudi po urejenosti in v osebnih stikih.

Tako meščani kot okoličani so kmalu spoznali okupatorjevo nasilje, obsodbe in usmrčitve.

Partizanski odpor, ki ga je bilo čutiti predvsem v okolici, je izzval stopnjevanje nemškega terorja in povečanje nadzora. Veliko več ubojev kot v mestu je bilo v okolici. Meščani so partizanski odpor sprva dojemali kot osvobodilni boj, bolj za pravice slovenskega naroda, zato so partizane podpirali na različne načine. Odnos do Nemcev je kljub načelnemu odporu v številnih družinah sprožal velike stiske, predvsem zaradi vpoklica fantov in mož v nemško vojsko; mobilizacija moških je namreč njihove domače varovala pred izselitvijo. Zaradi tega so se pozivu odzivali nekateri tudi na območju, ki je sicer veljalo za izrazito partizansko. Do partizanov, »gošarjev«, za katere so vedeli, da se borijo v gozdovih, so imeli na splošno drugačen odnos kot do terencev, ki so bili v obveščevalni službi, kajti teh so se bali. Velik strah in nezaupanje so v vasi prinašali raztrganci, ki so se, oblečeni v stare cunje, izdajali za partizane. Okoličani so čutili, da so meščani v drugačnem položaju kot oni, da ne doživljajo stalne nevarnosti zaradi izpostavljenosti maščevanja Nemcev, ki so sledili obiskom partizanov v vaseh, ali obiskom »strgancev«, ki so na podeželju ustvarjali nenehni strah. Na podeželju je bil glavni problem v

tem, da so morali vaščani po naročilu partizanov njihove obiske zamolčati, Nemci pa so premikom partizanov sledili. Ob tem se je na podeželju vedno bolj razkrivala tista podoba vojne, ki jo je zaznamovala socialna revolucija. Vedno več je bilo usmritev, ki si jih ljudje niso mogli razlagati kot boj proti okupatorju.

Likvidacije so poglede domačinov na vojno razdeljevale, z njimi so si ustvarjali predstavo o komunizmu, zato so se nekateri upirali nasilnemu odhodu v partizane. Kamniški intelektualci in številni partizani nekaterih partizanskih akcij niso razumeli, tudi ne ravnanj nekaterih posameznikov. Marsikdo, predvsem obrtniki, je obsojal tudi uničevanje prometnih povezav ali objektov med partizanskimi akcijami. Z bojem proti okupatorju si ljudje niso mogli pojasniti nekaterih akcij, kot so bili požigi kozolcev, polnih žita in pšenice.

Akcijam, ob katerih so se kmetje čutili ogrožene, je sledila ustanovitev vaških straž, likvidacijam pa še domobranstvo. Domobranstvo so razumeli kot obrambo pred revolucionarnim nasiljem, nasprotniki pa so ga imeli za sodelovanje z Nemci.

Stalne stiske, strah in izgube so po drugi strani krepili vero v Boga. Za srečno vrnitev iz vojne so se zaobljubili Mariji tudi nekateri partizani, samo ozračje v partizanskih enotah pa je imelo drugačno ideološko obzorje. V krajih v Tuhinjski dolini, ki so jih zasedli partizani, so imeli že med vojno mitinge. Ob mitingih so tudi domačini spoznavali partizanske in revolucionarne pesmi, marsikatera jim je bila všeč, večinoma pa prazničnega razpoloženja niso razumeli, ker so se zavedali, da se Nemci lahko vrnejo in da bodo ob tem deležni maščevanja prav vaščani.

V času med 2. svetovno vojno je bilo nasprotje med mestom in podeželjem videti kot nasprotje med varnejšim prostorom, v katerem so živeli meščani, in stalno izpostavljenostjo nevarnostim, v kateri so živeli okoličani. Varnost v mestu pa je bila navidezna.

Na kamniškem območju je revolucija vzela več življenj kot vojna.

Kamniški meščani so 9. maja 1945 dočakali prihod partizanov. Nekateri so takrat prvič videli partizane. Povojno dogajanje pa so ljudje razumeli še manj kakor samo vojno, kajti za novo oblast konec vojne ni pomenil tudi konca obračuna z nasprotniki.

Dogajanje v maju 1945 je bilo v Kamniku in okolici toliko usodnejše zaradi same lege kamniškega območja. V Kamnik so bile namenjene velike skupine beguncev, ki so želeli priti na Koroško, predvsem so to bili ujetniki iz drugih delov Jugoslavije, med katerimi je bilo največ Črnogorcev. Ljudje so vedeli tudi za nemške ujetnike, zaprte v mestu in po domačijah v okolici, in za mučenje domačih domobrancev, za ustaše in druge begunce, ki jih je čakala sodba brez sojenja. Med begunci, ki so se maja 1945 pojavili v Kamniku, so bili tudi fantje iz okolice, ki so se zaradi ideološkega prepričanja ali slabega glasu o partizanih med vojno prijavili k domobrancem.

Usodnost povojnih likvidacij je obremenjevala številne bivše partizane, dogajanje po osvoboditvi pa je razdelilo tudi meščane, ki so dotlej podpirali partizane. Veliko je bilo skritih zgodb o ubežnikih in poskusih domačinov, da bi jim pomagali.

Ob koncu vojne so ponekod prišle na dan stare zamere, tudi osebne, včasih ob spominu na ponižanja, ki so jih rodila nasprotja med bogatimi in revnimi. Vojna in povojni čas sta bila priložnost za obračune, marsikdo je bil ubit z izgovorom, da je kolaboriral. O pobjih so odkrito govorili le v najzaupnejših krogih.

V javnosti so ob glasovih harmonike odmevale partizanske pesmi, partizanske proslave in mitinge. Prve tedne po vojni je bilo v urbanem okolju slišati veliko spontanega petja in vnovič narodne pesmi.

Meščane sta prizadela uničenje knjižnice Narodne čitalnice in porušen Kamniški dom.

Dejavnost zasebnih obrtnikov je bila zelo otežena. Samo mesto med vojno navzven ni utrpelo škode, na podeželju pa je bilo požganih in porušeni velik domov in vasi. Ljudje so bili prepričani, da so imeli pri obnovi prednost tisti, ki so imeli med vojno večje zasluge. Tako kot meščani so se čutili prizadeti veliki kmetje. Nekateri gruntarji so ohranili vzvišen odnos do bajtarjev oz. delavcev. Na odnos kmetov do nove oblasti so vplivale predvsem obvezne oddaje, še bolj pa zadruge.

V marsikateri hiši so v prvih povojnih letih še peli zato, da so pozabili na lakoto. To je bilo predvsem v družinah, ki so že pred vojno živele v revščini, po vojni pa so ti ljudje ostali na družbenem obrobju, če so bili verni. Še vedno so čutili revščino tudi nekateri prebivalci v mestnem in primestnem okolju.

Po drugi strani sta delo v tovarni in obnova porušene domovine marsikod ljudi povezali. K temu so sodila obvezna udarniška dela; v njih so nekateri v njih videli obnovo domovine, drugi pa politično potezo, ki je pomagala k obračunu z »reakcijo«.

Avtorica piše o praznovanju novih praznikov, o druženju Kamničanov, predvsem mladine, v planinski koči na Starem gradu, o športu, ki je nudil svobodo brez ideološkega omejevanja.

Ne glede na velika nasprotja v pogledih na dogajanja med vojno pa so tudi nekatere nove voditelje ljudi tudi spoštovali.

V upravnem pogledu je bilo mesto po 2. svetovni vojni organizacijsko enakovredno okoliškim območjem, izraz purgar pa ni več označeval družbene elite. Družbeni ugled je v novih razmerah pripadal ljudem z zaslugami, pridobljenimi med 2. svetovno vojno.

Ljudje so zelo različno občutili novi čas – nekateri kot popravo krivic, drugi kot ustvarjanje novih razlik in prikrivanje pobojev, storjenih med vojno in po njej. Del simbolnih sprememb je bil tudi spremenjen odnos do Cerkve. Kamniške usmiljenke so ostale brez premoženja.

Za pridobitev vodstvenega položaja je bilo obvezno članstvo v Komunistični partiji, tisti, ki so imeli v družbi pomembnejše položaje, pa so se morali odpovedati udeleževanju verskih obredov. Nasprotovanje veri je bilo čutiti na več ravneh, odtisnilo se je v praznovanju cerkvenih praznikov. Lokalna oblast je skušala omejiti tudi cerkveno petje. Rušili so verske simbole. Uničevanje znamenj in križev je bilo marsikdaj maščevanje gruntarjem, lastnikom teh znamenj, večinoma pa je imelo ideološke razlage in simbolni pomen.

Na začetku 50. let se je odnos do Cerkve zaostрил. Udeležba pri verskih obredih ali petje na koru sta posameznikom pogosto prinesla »slabe karakteristike«. Slabo oznako je prinesla tudi družbena kritičnost, zato so nekateri fantje »služili vojsko« v krajih, ki so si jih najmanj želeli. Nasprotovanje javno izraženi resnici je v prvih povojnih letih lahko privedlo do najstrožje oblike zapora. Politično sumljivi so bili tudi nekateri mobiliziranci v nemško vojsko, tudi tisti, ki so potem ušli k partizanom.

V nasprotju s tem so si nekateri komunisti upali javno izraziti spoštovanje do predstavnikov cerkve in jim celo pomagati.

Industrija je potrebovala delovno silo, ki jo je omogočilo le nasilno zaposlovanje okoličanov.

Avtorica slika ta razvoj tudi v luči boljšega življenja za mnoge ljudi, možnosti zaslужka in osebnega dostojanstva.

Nova ideologija je odsevala v kulturnem življenju tovarn, v kinopredstavah in uprizorjanju iger. Pomemben del proslav in drugih prireditvev so bile partizanske pesmi in številnim mladim,

ki so se udeleževali delovnih brigad in so verjeli v novi, boljši in pravičnejši svet, so skupna dela in pesmi veliko pomenile.

Društev, ki so delovala pred vojno, pa niso mogli obnoviti, razen delavskega društva Solidarnost. Zaradi statusa prvega slovenskega pevskega društva je bilo izjemoma vnovič lahko registrirano tudi pevsko društvo Lira, a prostori so jim bili odvzeti.

Spomin na narodnoosvobodilno borbo so ohranjali s proslavami, nekatere so postale del identitete posamičnih območij. Vpliv partizanske folklore je bil viden predvsem v Tuhinjski dolini.

Zaposlene v industriji so povezovala skupna prizadevanja, da bi dosegli plane, nastajala je nova oblika pripadnosti, pripadnost tovarnam, vidna tudi v praznovanjih. Delavska praznovanja ob koncu leta in pred 1. majem je vedno spremljala sproščena zabava z glasbo, vedno večji pomen je dobivalo praznovanje dneva žena 8. marca. Ob praznovanjih je imelo velik pomen petje. T. i. ameriška glasba pa ni bila dovoljena.

Zahajanje v gostilne, celo petje v gostilnah, je nova oblast skušala omejiti, zato je kmalu po 2. svetovni vojni gostilne začela zapirati; izbor gostiln, ki so jim s tem onemogočili delovanje, je bil večinoma politično naravnani.

Prvo povojno obdobje so še prirejali mitinge, kmalu pa so se kot splošna oblika zabave pojavile veselice, ki so bile podobne predvojnim – z odrom in glasbo harmonike, včasih kitare. Glasba je imela velik pomen. Med muzikanti so bili tudi delavci, kmečki fantje, ki so se priselili z dežele. Na podeželju še nekaj časa niso peli tako, kakor so bili vajeni pred vojno, torej na vasi ali na poti od pevskih vaj. Tam, kjer so bili navdušeni nad novim sistemom, kot npr. v Zgornjem Tuhinju, pa so peli stare in partizanske pesmi. V vaseh s predvojno tradicijo fantovskega petja so se v 50. letih ob sobotah in nedeljah fantje še zbrali na vasi in peli. Fantje so v povojnih letih peli tudi na Novem trgu v Kamniku. Zbiranje fantov na vasi je bilo dovoljeno, zbiranje k šmarničnim pobožnostim ob vaških kapelicah pa je bilo obravnavano kot prekršek.

Novo je bilo ločevanje med vasmimi, ki je izhajalo iz politične vloge vaščanov. Posamične vasi, predvsem v Tuhinjski dolini, so zaradi sodelovanja vaščanov v NOB dobile posebno veljavo, katoliški središči Komenda in Šmartno pa sta to vlogo izgubili.

Šmartno so imenovali »mali Vatikan«, v nasprotju z »malo Rusijo« v Zgornjem Tuhinju.

Kljub spremembam so se na podeželju še ohranjale nekatere obstranske dejavnosti, nekateri mlini so še mleli, ljudje so si do zasluzka pomagali z lovom na žabe, pletenjem kit, klekljanjem, prodajo pridelkov, praznovali so nekatere stare praznike, tudi nekaterih starih navad so se držali, kot je kuhanje aleluje na velikonočno jutro v spomin na čase stiske in lakot, blagoslavljanje polj za božič in pred binkoštimi. Medtem ko so se morale šege, vezane na cerkveni koledar, večinoma umakniti iz javnega življenja, so bile pustne šege deležne večje družbene pozornosti. Tam, kjer so bila pustovanja pred 2. svetovno vojno preganjana zaradi predkrščanskih in erotičnih elementov, so zaradi manjše vloge cerkve potekala sproščeneje.

Nekatere skupnosti so ohranjale družbene norme predvojnega časa, medsebojno pomoč in povezanost. Ker odkrito izražanje verske pripadnosti ni bilo zaželeno, so nekateri bolj poudarjali družinska praznovanja. Delavske poroke so bile večinoma skromne, v kmečkem okolju pa so bile svatbe še vedno pomemben dogodek skupnosti. Nekatere pesmi so še imele obredni pomen, na primer slovo neveste in jutranjica. Pomembnejši so postajali krsti, godovnikom so hodili ofirat. Spremembe so najbolj čutili ob smrti. Kjer ni bil predviden cerkveni pogreb, ob krsti niso imeli križa in blagoslovljene vode. Nekatere ljudi so te spremembe begale. Včasih je

šel pogrebni sprevod na pokopališče po takšni poti, da se je izognil mestu, kjer so bile tradicionalne molitve. Te sprevode so navadno spremljali gasilci ali godba, saj so ljudje, ki niso bili verni, večinoma delovali v raznih društvih.

Ljudje so še vedno hodili na romanja v Novo Štifo, Zgornji Tuhinj, na Limbarsko goro, vendar zaradi prepovedi nenadzorovanega zbiranja predvsem po gozdnih poteh.

Zgodbe o umorih in pobojih iz časa med vojno in po njej, tiste, ki so jih pripovedovali v javnosti, in tiste, ki so jih pripovedovali skrivaj, so v marsičem zasenčile moč starejših zgodb.

Spontano petje se je ohranilo ob koncu del, na likofih. Medsebojna pomoč je ljudi povezovala, kar se je izražalo tudi v petju. Ponekod so peli tudi še v nekaterih tovarnah.

V mnogih kamniških gostilnah so bili napisi »Petje prepovedano«. Veliko ljudi se je vključilo v pevske zборе. Nekateri so si s petjem dali duška tudi zaradi političnih pritiskov in avtorica navaja, kako je nekoč skupina kamniških pevcev šla za božič pet v Tuhinjsko dolino, Tuhinjci pa so po Kamniku skandirali: »Tito je naš.«

Delo v tovarnah je sprožilo priseljevanje v Kamnik, dovolj delavcev pa je zagotavljalo tudi nasilno zaposlovanje okoličanov. Delo v tovarni je številnim okoličanom omogočilo boljše življenje. Nova ideologija je odsevala v kulturnem življenju tovarn z uprizarjanjem kinopredstav in iger. Partizanske pesmi so postale pomemben del sporeda proslav in drugih prireditev.

Kamniške meščane je redko kdo imenoval purgarji, saj priseljenci te besede niso poznali, tiste, ki so v Kamniku lahko dokazovali svoj izvir, so po novem imenovali stari Kamničani. Pesem zbadljivka o purgarjih je postala last Kamničanov in okoličanov, ki so se z mestom čutili povezane, in z objavo v Kamniškem zborniku 1973 je zabavljica o kamniških purgarjih postala značilen del kamniškega izročila.

Ob koncu 50. let so številne ideološke napetosti, značilne za prva povojna leta, v zavesti ljudi marsikod popustile. Nekateri so brez strahu lahko vzeli dopust za cerkvene praznike, cerkvena poroka za marsikoga ni bila več tako moteča in posamični učitelji in drugi pomembni javni uslužbenci so svoje otroke že dali krstit v domači fari. Bilo je več sproščenosti, življenjska raven se je zvišala.

Kamniška občina je po letu 1955 združila mesto Kamnik in nekdanje občine Komenda, Kamniška Bistrica, Srednja vas, Tuhinj in Motnik, s tem pa se je spremenila zavest pripadnosti. Za občutek pripadnosti skupnemu prostoru so imeli veliko vlogo tudi simboli, ki so označevali identiteto prejšnje kamniške občine. Kamniška Veronika, ki je ob koncu 19. stoletja v nekdanjem mestnem grbu zamenjala mestno svetnico, sv. Marjeto, je tako izražala pripadnost mestu in občini. Podoba mitološkega izročila mesta se je s tem izognila ideološkim opredelitvam in postala last vseh občanov.

Tovarniške zabave so bile sproščenejše, manj vezane na delovne uspehe. Nove možnosti je prinesel radio. K tistim, ki so imeli prve radijske sprejemnike, so ob večerih hodili poslušat tudi drugi vaščani, največ so poslušali Četrtek večer. Prek radia so ljudje začeli spoznavati zabavno in narodno-zabavno glasbo. Ob radiu so radi peli.

Ob koncu 50. in v 60. letih so pesemsko izročilo kamniškega območja odkrivali sodelavci GNI iz Ljubljane, pred njimi pa Tončka Marolt. Posnetke so vključevali v radijsko oddajo *Naša zemlja v pesmi in besedi*. Te oddaje so tudi blažile ideološki pritisk. V oddajo se prišle tudi nabožne pesmi. Ljudje so s tem prek javnega medija zaslišali tudi to, kar je bilo zaradi politike prepovedano.

Nekateri kmetje so se vključevali v novo družbeno ureditev, postali so »funkcionarji«, tudi predsedniki Socialistične zveze, drugi pa so ohranjali svoje navade, vezane na izročilo cerkvenih praznikov. Ohranjala so se tudi verovanja in šege, povezane z njimi.

Delo v tovarnah in visoko vrednotenje dela, ki ni bilo več povezano z lastništvom zemlje, so spreminjali pogled na zaposlitev v industriji, ki je postala vabljiva tudi za tiste, ki bi se lahko preživeli z delom na kmetiji. Prostovoljno zapuščanje vasi so tisti, ki so vztrajali na kmetijah, in tisti, ki so bili v povojnih letih prisiljeni oditi v tovarne, obsojali. Ženske so postale neodvisne od mož, delavski kolektivi so marsikomu nadomestili okolje, iz katerega je izšel, delavski sindikati so omogočali letovanja delavcev. Tehnološki napredek je spreminjal razmerje med mestom in podeželjem, podeželje se je vedno bolj urbaniziralo.

Mesto je ohranjalo središčno vlogo z varovanjem stavbne dediščine, dobilo je, po zaslugi arhitekta Bojana Schlegla, simbolične izraze srednjeveške trgovske moči – po cehovskih vzorcih narejene označevalne izveske trgovin in obrtnih delavnic. S tem sta se srečala dva svetova, socialistični in srednjeveški.

Nova pripadnost se je izrazila tudi v glasbi. Leta 1965 je izšla plošča ansambla Borisa Kovačiča s pesmijo »Veselo v Kamniku«, ki je postala novi identifikacijski simbol kamniškega območja. Medtem ko je nekdanja tako razširjena zabavljica o kamniških purgarji označevala meščane, je ta pesem izražala pripadnost prostoru, ki ga je izražal Kamnik s svojimi planinami.

Tehnološki napredek in široka dostopnost njegovih pridobitev sta bila vidna tudi na drugih ravneh, predvsem v izrabi prostega časa, v prometnih povezavah in sredstvih in večji mobilnosti ljudi na podeželju. Potreba po društveni dejavnosti se je zmanjšala. Marsikje so zato za najpomembnejše dogodke na vasi vnovič veljale poroke s šegami in godci. Vaščani Podgorja so za radijsko oddajo *Veseli večer* pripravili Kmečko ohcet, leta 1963 pa so šege ob ohceti pripravili kot živo predstavo za javnost v Kamniku.

Leta 1965, za praznovanje 20-letnice osvoboditve, so v Kamniku uprizorili partizansko osvoboditev Kamnika in Pastirski praznik na Veliki planini. V tistem času so tako v dolini Kamniške Bistrice kot v Tuhinjski dolini še znali in plesali več »starih« plesov. Za to izročilo se je sčasoma začela zanimati tudi mladina. Leta 1966 ustanovljena Folklorna skupina Kamniška Bistrica se je vključila v novo kamniško prireditev *Dan narodne noše*, ki jo je istega leta na podlagi Podgorske ohceti pripravilo Turistično društvo Kamnik kot prireditev, ki je ustrezala tako meščanom kot okoličanom: meščanom je simbolično nadomestila nekdanje meščanske slovesnosti, s procesijami vred, okoličanom pa oživila spomin na dom. Z ohranjanjem oblačilne dediščine, kar je bil glavni namen prireditve, se je poleg kulture podeželja izražalo tudi izročilo meščanov.

*Pastirski praznik* in *Dan narodne noše* sta ostala. Pastirji so se zaradi svojega praznika začeli predstavljati s svojo tradicionalno nošo, arhitekt Vlasto Kopač je priskrbel plašč, klobuk, cokle. To zanimanje je spodbudilo k raziskavi etnologa Toneta Cevca in zavedanje vrednosti izročila je omogočilo preureditev Preskarjeve bajte na Veliki planini v muzej.

Prvo slovensko pevsko društvo Lira je bilo vez z ukinjeno Narodno čitalnico, ki so se je Kamničani ob stoletnici vendarle spomnili, ob tem pa opozorili tudi na potrebo po obnovitvi dvorane nad kavarno, ki je bila do 2. svetovne vojne last Narodne čitalnice.

Napredek je omogočil lažje življenje. Sredi 70. let so na kmetijah začeli opuščati številne posevke, njive v hribovitem območju so se začele spreminjati v travnike.

Leta 1979 je občina Kamnik praznovala 750-letnico prve omembe Kamnika kot mesta, priprave so bile oprte na raziskave zgodovine, pomemben del samopodobe občine so postale različne oblike avtorske kulture, glasbene in likovne, vezane na galerijo Mihe Maleša in obnovljeno dvorano nad kavarno Veronika. Družbeni standard je omogočal tudi skrb za amatersko kulturo.

Po smrti Josipa Broza Tita leta 1980 se je kmalu začelo vse spreminjati, pojavila se je brezposelnost in kritike so bile vse glasnejše. Avtorica izredno domiselno in v navezavi na vodilno rdečo nit knjige naslika prehod v novo obdobje z uporomo prebivalcev Novega trga in Zgornjega Perovega proti pozidavi na območju Zgornjega Perovega. Kot znak upora je oživel spomin na nekdanje fantovsko petje ob Antonovi kapelici, skupaj s sovaščanom Francetom Tomšičem, enim prvih akterjev slovenske pomladi. Tako je, sklene, petje ob podrtem Tomanovem znamenju v času, ko, razen izjem, spontanega fantovskega petja po vaseh že tri desetletja ni bilo več slišati, nakazovalo družbene spremembe, ki so vodile tudi v osamosvojitve Slovenije.

V zadnjem poglavju avtorica povzema svoje ugotovitve o najbolj poudarjenih problematikah v knjigi – o vlogi meščanov do pesemskega izročila, o povednosti pesemskega izročila v razkrivanju kulture in prepoznavanju konteksta, o vplivu zanimanja za pesemsko izročilo na ustvarjalnost na podeželju, o vlogi simbolnih identifikacij in o pesemskih praksah in izražanju družbenih nasprotij.

Treba je posebej povedati, da je avtoričin dosežek tudi v tem, da je v besedilu, ki obravnava tako kompleksno problematiko v tako dolgem časovnem obdobju, ves čas pozorna na celoto in njene dele (gotovo ji je to omogočilo tudi dejstvo, da je knjigo o Kamniku napisala že prej) – na mesto in okolico, nižinsko in hribovito. Odprla je pogled v dinamične gospodarske, socialne, politične in druge spremembe, ki so vplivale na notranja razmerja, pripadnost in zunanjo prepoznavnost kamniškega območja. Ugotovitve o diferenciranosti načina življenja prebivalcev v vseh njegovih delih in o spremembah v odnosih med njimi so med najpomembnejšimi dosežki celotnega dela. Celotno besedilo je prepleteno z zanimivimi opisi in avtoričinimi ugotovitvami, ki bi bile zaslužile posebno razpravo. Tako je npr. med najzanimivejšimi terenskimi podatki izjava nekega domačina, da je Avsenik bil »neka milost božja, duhovni obliz za vse te ranjene duše, ki so trpele med drugo svetovno vojno«. Navaja nas, da se vprašamo, ali je mogoče, da narodno-zabavno glasbo še danes ljudje poslušajo iz ideološke in socialne prizadetosti in gre za potrebo po lastnem izrazu, tudi nasproti urbani kulturi? Ali ne gre danes že za medijsko zlorabo (nekdanje) socialne in ideološke marginalizacije podeželja? Je zato tudi odsotna vsakršna kritika te glasbe, ki je s hiperprodukcijo zavzela ogromen medijski prostor, ki izrinja vse glasbene izraze slovenskih pokrajin in globalizira vse veselice in zabave na Slovenskem?

Kamniška krajevna zgodba ima značilnosti, ki jih pozna celotno slovensko ozemlje – sestavljena je iz kratkotrajnih obdobij med zgodovinskimi prelomnicami, ki so si sledile v zelo hitrem zaporedju, potegnile za seboj številne prekinitve kontinuitete in prinesle novosti in nasprotja na vseh področjih življenja. Avtorica se je poglobila v vsa obdobja, morda pa ni odveč pripomniti, da tako živega in prepričljivega popisa razmer med 2. svetovno vojno in v prvih obdobjih po njej verjetno v naši etnologiji še nismo imeli.

Knjiga kliče po tem, da bi se slovenski etnologi na podlagi raziskav, s katerimi razpolagamo, lotili problemskih razprav in primerjav med različnimi kraji in regijam na Slovenskem, si prizadevali ugotoviti zakonitosti preteklega oz. polpreteklega razvoja in razložiti vzroke današnjega stanja na Slovenskem. S svojim znanjem bi se že lahko glasneje oglašali v slovenskem medijskem

diskurzu, kjer so se razbohotile mnoge teze o nekaterih tipičnih slovenskih značilnostih – o zaprtosti, kampanilizmu, podeželskosti, nevoščljivosti, plemenskosti, zaplankanosti, ksenofobiji, nesposobnosti sodelovanja, ideološki razdeljenosti, pomanjkanju identitete itn., ki jih ponavljajo celo nekateri izobraženci. Etnologi, ki poznamo kulturne procese in zgodovino slovenskih krajev, regij in pokrajin, vemo, da nobene od teh lastnosti ne moremo označiti kot značilno slovenske in da medijsko vsiljeni stereotipi temeljijo na nepoznavanju. Najnovejša knjiga Marije Klobčar prinaša na pladnju globlje razumevanje preteklosti in sedanjosti ne samo Kamnika in okolice, ampak tudi Slovenije in Slovencev.

Mojca Ravnik